

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

שם השיעור: "שנים עשר אחים אנחנו", על סמל תנ"כי ומשמעותו
שם המרצה – אלקנה שרלו (elkansh@gmail.com)

1. הרש"ר הירש, המצוות כסמלים:

לפי טבעו יש לאדם התכונה להביע רעיונות ע"י סמלים... בחיינו הפרטיים והציבוריים מביעים אנו מחשבות ורגשות לרוב על ידי סמלים... גם המושגים השכליים והדעות אינם יכולים לוותר על הסמל... כל ציבור קובע סמלים לשם הבעת השקפות, תורות, רעיונות יסוד, כדי להמחיש את אלה ולהנחיל אותם לכל חבריהם. בהם מתאחדים כל חברי הציבור הזה בהכרה ובהסכמה לרעיון ולרגש, והם מבצעים פעולות סמליות ומכירים באמיתת הסמלים והתמונות... במיוחד יהיה כדאי לנצל את הכוח הזה של הסמל בעצמו או של פעולה סמלית כאשר עניין חשוב, איזה רעיון יסודי, איזו תורה או אמת, זקוקים לידיעה עליהם והכרה בהם, ובפרט כאשר ההבעה על ידי הסמל נדרשת מקבוצה גדולה של אנשים או מעם שלם. בכל פעם שאנשי הקבוצה והעם חוזרים על הכרתם בעיקרון זה, ובפרט כאשר הוא בעל חשיבות נצחית, בא הסמל או הפעולה הסמלית ומביעים את הכרת הקבוצה והעם בעיקרון זה. ולכן לא הסתפקו בדרישה שיכירו בעיקרון החשוב הזה רק בלב או בפה, כי אם קבעו כעין מצבה להזכרתו בצורת סמל לרעיון הנשגב ההוא, לתורה ולאמת. מעכשיו תקיים הקבוצה, יקיים העם, את הפעולה הסמלית או יראו את הסמל לעתים קבועות וחוזרות, ובדרך הסמל יכירו באמיתת הרעיון, התורה והאמת האלה... הסמל מביא את הידיעה על המסומל ואת ההכרה בו לתודעת הרבים... אפשר לפתור את הסמל או את הפעולה הסמלית לפי השערה על כוונתו של היוצר ולפי ידיעה על חוג החשיבה והרעיונות של האדם או העם תודה שאליו הסמל מכוון.

2. הרש"ר הירש על ברכות יעקב לבניו בספר בראשית:

- ...התפקיד היהודי הגדול אחד ויחיד בעיקרו, אך דרכי הגשמתו רבות ורבגוניות כריבוי תכונות האדם וכרבגוניות דרכי חייהם. כאשר נקבצו בני יעקב לשמוע את ברכת אביהם, והלה ראה בהם את שבטי ישראל שלעתיד – לא ראה רק כהנים ומורי הוראה; הנה עמד שם שבט הלוייה ושבט המלוכה, שבט הסוחרים, שבט האיכרים, ושבט הלוחמים. עמד שם נגד עיניו העם כולו על כל סגולותיו הרבגוניות, ועל כל דרכי התפתחותו. את כולם הוא ברך "איש אשר כברכתו ברך אותם" - איש איש כסגולותיו המיוחדות לו. כי ברית ה' הכרותה עם אברהם, חפצה באומה בריאה, שלמה ורעננה. מטרתה לבנות חיי עם שלמים על כל צורותיהם הרבגוניות, על מנת לכוון אותם אל התפקיד הגדול האחד: לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט... במקצועות שונים יקיימו כולם את התפקיד הגדול של הכלל (כ"ה, כז).
- ...היוועדו כאחד במטרתכם המשותפת! היו נקלטים במה שמשותף לכולכם! עמדו כולכם על קרקע אחת! "היאספנו" מצווה להיוועד – מבחינה רוחנית – בנקודה אחת לשם מטרה אחת... יעקב ראה את בניו ברגע זה בעיני רוחו לא בצד השווה לכולם אלא בהבדלים האופייניים שביניהם. לפיכך - ככל שאתם שונים זה מזה, התמסרו בעצם ההבדלים האלה לרוח האמת המשותפת לכולכם... הקבצו ושמעו, היו מאוחדים, התגבשו לעם אחד, אל תתפוררו, כוחם באחדות... "אחדות ורוח" באלה הוא רואה את כח בניו וחייהם... השתייה ממעיני הרוח היהודית ורגש האחדות והליכוד אלה הם דברי הצוואה של יעקב, וכך תזהירו עד הנבואה האחרונה "והאמת והשלום אהבו". (מ"ט א-ב)
- כל אלה שבטי ישראל, שנים עשר הם לא פחות ולא יותר, לא אחד עשר וראובן איננו במנין; גם לא שלשה עשר ויוסף נמנה כשניים. הם כולם "שבטי ישראל", כולם חלק של הכלל, כולם "מטות יסוד" לישראל, שנים עשר עמודים

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

שהקב"ה תקע בחיק העיתים, ועליהם יקום בנין האומה... ברכת הכלל הועילה לכל פרט, וברכת כל פרט זיכתה את הכלל. (מ"ט, כח).

3. הרב סולובייצ'יק על יוסף ואחיו (חזון ומנהיגות עמ' 37-39):

יוסף ידע יפה כי הגלות במצרים אשר תביא ללידתה של האומה הגדולה ולהתפתחותה לא תחל כל עוד לא נבטו ניצני המודעות ליעוד משותף ותחושה של אחדות... למען האמת, מטרת הירידה למצרים לא הייתה קניית מזון, המטרה האמיתית הייתה חידוש האחוה, פיוס מלא בין האח המנוכר לבנים. הירידה מצרימה אמורה הייתה להפגיש את שנים עשר האחים כדי שקשר האחוה שביניהם יתפתח - במהלך שימשך זמן רב - לאומה גדולה. מדוע אומרת התורה "וירדו אחי יוסף עשרה לשבור בר ממצרים" (בראשית מ"ב, ג), והרי יכולה היתה לומר בפשטות וירדו לשבור בר במצרים? במקום זאת מדגיש הפסוק כי מדובר באחי יוסף, עשרה במניין. מה משמעות הפסוק המדגיש את המספר עשר? אין כל צורך לומר לנו מספר זה, ברור שליעקב היו שנים עשר בנים, ואם יוסף ובנימין לא היו עימם מספרם עמד על עשרה! משמעותו של המספר עשר כאן עולה מן הפסוק "ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא, וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל, ויהיו בני יעקב שנים עשר" (בראשית ל"ה כ"ג). מכאן אנו למדים כי רק המספר שנים עשר מרכיב את כנסת ישראל. אחד עשר אין בהם די, כל שכן עשרה. שנים עשר השבטים חייבים להתמזג יחדיו כדי ליצור את כנסת ישראל, אותה קהילה מיוחדת אשר עימה כרת רבש"ע ברית. רק שנים עשר יכולים לבנות את בית ישראל. כנסת ישראל נולדה ממיזוג של שנים עשר רעיונות. הם לא יכולים היו ליהנות ממתת חסדו של הקב"ה בהיעדרו של ולו אחד מן האחים. הם יצאו לדרכם עשרה אך צריכים היו למצוא את יוסף, מכיוון שבלעדיו לא היתה קמה כנסת ישראל. ההיסטוריה היהודית לא הייתה יוצאת לדרכה אם לא היו מוצאים את יוסף, או אם יוסף לא היה מתוודע אל אחיו. ההתפייסות בין יוסף לאחיו היא שהצמיחה את כנסת ישראל. וזו הסיבה שבגינה דרש יוסף שבנימין יובא למצרים. לא היה זה רק משום שרצה לראות את אחיו בן אמו. הוא ידע כי כל שנים עשר האחים צריכים ליטול חלק ביצירת כנסת ישראל, או שזו לא תקום כלל. הוא רצה את בנימין כדי ששנים עשר השבטים יהיו במקום אחד. רעיון זה ביטא יעקב על ערש דווי: "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בראשית מ"ט, א). רוצה לומר: מה הוא היעוד ההיסטורי שנפל בחלקכם. כנסת ישראל יכולה להתממש ולקום בתנאי ששנים עשר השבטים יתאספו יחדיו. אישיותו של כל אחד משנים עשר אנשים אלו הייתה שונה וייחודית, אך על כולם הוטל להתאחד וליצור קהילה, ליישב את הסתירות שביניהם ברמה הגבוהה ביותר, לאחד רעיונות הנראים לכאורה כסותרים ומוציאים זה את זה, ליצור קהילה המציגה את הרעיונות הנשגבים המיוצגים בשנים עשר השבטים.

4. הרב יעקב מדן על הטעיית החושן בסיפור פילגש בגבעה (מגדים נ' עמ' 99):

... אפשר שהתשובות המעוותות שניתנו בשני הימים הראשונים נבעו מהשימוש הלא חוקי שנעשה באורים לצורך המלחמה. אמנם כבר הבאנו לעיל במספר מקומות שתפקיד האורים היה לענות לבני ישראל בנוגע לדרכם במלחמה נגד אויביה, אך אפשר שאין בכוח האורים לענות תשובת אמת על מלחמת אחים פנימית. נבאר את דברינו: רוח ה' השורה על החושן מכוח שמו יתברך המצוי בין קפליו, באה לידי ביטוי באותיות שמות השבטים המאירות באבני החושן. אין זו רוח נבואה הבאה ישירות אל הנביא מכוח דבר ה', אלא רוח הקודש הבאה דרך שמות בני ישראל, כלומר מכוחה של כנסת ישראל, הרעיה היפה שאין בה מום, שכל י"ב אבניה מאירות במלוא עצמתן. התנאי להופעת דבר ה' בכוחה של כנסת ישראל הוא שתים עשרה אבני החושן המאירות, והיווצרות משפט עם היגד אחד, שאותו אומר הקב"ה לבני ישראל בעת השאלה באורים. במלחמת האחים שבה אנו עוסקים, לא הצטרפה אבנו של בנימין (ישפה) לשאר אבני החושן למתן התשובה. בעת מלחמת האחים, שכוונה כנגד בנימין, כבו

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

אבנו של בנימין והאותיות שבה, והתשובה שניתנה חסרה את אותיות בנימין. "משפט בני ישראל", כשחסרות בו אותיות, עלול לצאת מעוות ולהטעות את שואליו, כפי שאכן קרה.

5. הרש"ר הירש על שתיים עשרה המצבות למרגלות הר סיני (שמות כ"ד, ד):

"ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל" – שנים עשר שבטי ישראל היו נוכחים פה בעצמם ובגופם, ומה טעם יוצגו כאן במיוחד בדרך סימבולית? אלא שלא שימשו המצבות האלה להמחשת דור מתן תורה, דהיינו שנים עשר שבטי ישראל שרגליהם עמדו סביב הר סיני. המצבות נועדו אך ורק לייצג את כל עם ישראל שלעתיד לבוא, את ישראל שלדורות עולם, שחזונו מרחף בעולם הרוח והגשמתו במציאות היא עניין לעתיד לבוא. וכן נאמר גם (דברים כ"ט, יד) "את אשר ישנו פה... ואת אשר איננו פה". הרחק מעבר לגבולות הצרים של ההווה שלח משה רבנו את מבטו שעה שהקים מזבח ומצבות לתורה שנמסרה על ידו. את שבועות הברית האמונים לתורה "כל הדברים אשר דיבר ה' נעשה" נשבעו בני ישראל גם בשמם של כל הדורות הבאים, ובכך הוטבע על נשמות כולם חותם תעודתם אשר לא יימחה. כן ראה גם משה בעיני רוחו את נשמות כולם שעה שהקים את המזבח, ועל שבטי ישראל שהיו נוכחים באותו מעמד בעצמם ובגופם הוסיף בדרך סימבולית את כל הדורות הבאים על ידי הקמת שתי עשרה המצבות. וכעין זה עשה גם אליהו הנביא שעה שריפא את מזבח ה' ההרוס בהר הכרמל "ויקח אליהו שתיים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב, אשר היה דבר ה' אליו לאמור ישראל יהיה שמך" (מלכים א' י"ח, לא). הן "ישראל" זה הגוי האחד בארץ נושא דגלו של ה' שהוא אחד ושמו אחד - לא היה עוד. אחדות העם נקרעה לגזרים, כשהחלק הקטן שבעם פוסח על שתי הסעיפים, והחלק האחר הגדול יותר הוא שהתכנס סביב אליהו, נתון כולו למרותם של כמרי הבעל, שמעמדם היה מובטח על ידי האינטרסים הדתיים-מדיניים של השלטון. אותו "ישראל" שבשמו הקים אליהו את המזבח לה' האחד והיחיד, ישראל זה לא עמד מסביבו. רק ברוחו וחזונו עמד ישראל זה לפניו, ורק בדרך סימבולית יכול היה להזעיקו אליו, כשם ששתיים עשרה האבנים סימלו את השחתת הדור שבימיו, כן סימלו את נצחיותו של עם ה' לפי תעודתו - למרות צוק העיתים. הוא שלח את מבטו מעבר לגבולות הצרים של ההווה, כדרך שעשה משה, והקים את האבנים לשם ישראל שלעתיד, ישראל בן אל-מוות.

6. האר"י הקדוש על מנהגי העדות (ספר הכוונות עמ' נ'):

ואמנם בעיקרי המנהגים עצמם, שיש הפרשים רבים ושנויים רבים בענין נוסח התפלות בעצמם, חוץ מענין הפיזיונים והפיזיטים הנוספים בתוך התפילות, אלא בנוסח הברכות והתפילות עצמם יש שינויים רבים בין סידורי התפילות בין מנהג ספרד ובין מנהג קאטלוניא ובין מנהג אשכנז וכיוצא בזה. הנה בענין הזה אמר לי מורי ז"ל שיש ברקיע י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים, וכל שבט ושבת עולה תפלתו דרך שער א' מיוחד לו. והוא סוד י"ב שערים הנזכרים בסוף יחזקאל. והנה אין ספק כי אם תפלות כל השבטים היו שוות לא היו צורך לייב חלונות ושערים, וכל שער יש לו דרך בפני עצמו. אלא ודאי מוכרח הוא שכיון שתפלותיהם משונות לכן צריכים שערים מיוחדים לכל שבט ושבת. כי כפי שרש ומקור נשמות השבט ההוא כך צריך להיות סדר תפלתו. ולכן ראוי לכל א' וא' להחזיק כמנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו לפי שאין אתנו יודע מי הוא משבט זה ומי הוא משבט זה. וכיון שאבותיו החזיקו במנהג ההוא, אולי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו המנהג, ועתה בא לבטלו ואין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא. אבל צריך שתדע שאין זה אלא בענין תיבות משונות באמצע התפלה וכיוצא בו, כגון להקדים הודו קודם ברוך שאמר או אח"כ וכיוצא, אבל מה שהוא מיוסד עפ"י הדין המפורש בתלמוד זה הוא דבר השווה לכל נפש ואין חילוק ביניהם כלל בכל השבטים.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

7. האדמו"ר מבויאן ("אמרי קודש" לפסח):

מובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק מ"ב, יש כל מיני נוסחאות למדרש זה): "רבי אֶלְיָעָזֶר אֹמֵר בְּיָוֶם שְׁנֵקוּוּ הַמַּיִם בּוֹ בְּיָוֶם נִקְפְּאוּ וְנִעְשׂוּ לְשָׁנִים עֶשְׂרֵי שְׁבִילִים, שָׁהֵם כָּנְגַד שָׁנִים עֶשְׂרֵי שְׁבֻטִים, וְנִעְשׂוּ חֹמוֹת מַיִם, וּבֵין שְׁבִיל וְשְׁבִיל חֲלוֹנוֹת, וְהָיוּ רוֹאִין אֶלּוֹ אֶת אֱלֹהֵי". כדאיתא מחז"ל על הפסוק לגזור ים סוף לגזרים שנקרע ליי"ב גזרים, לכל שבט ושבת בפני עצמו. והוא רמז, שכל שבט יש לו דרך משלו ונתיב לעצמו בעבודת ה', איך יעבדו את השי"ת. ואמנם מצינו שאמרו חז"ל שאע"פ שנקרע הים ליי"ב גזרים, אבל המים החוצצים בינותם היו שקופים כזכוכית. והוא רמז שהגם כי כל שבט ושבת יש לו דרכו המיוחדת לו, אמנם מן הצורך שיראה גם את דרכו של הזולת, דעיי"ז יוכל להבין ולקבל שהאחר גם לו יש דרך משלו, והיינו שצריך להסתכל ולראות את הזולת מתוך טוב עין, ולהקשיב לו ולהבין דרכו. ואפשר, שבזכות זה שהסתכלו כל שבטי בני ישראל האחד על זולתו בעין טובה, בגין כך זכו לחזות בעיניהם התגלות הגדולה הזאת בעת קריעת ים סוף – וירא ישראל את היד הגדולה.

8. הרב קוק (ישראל ותחייתו כ"ז):

שכחת השבטים ליחוסם היא הכנה לאחדות האומה. על ידי הזכרון של חלוק השבטים היתה הגלות גורמת, שכל שבט יחולק ויפרד לגמרי מכללות האומה, וארס הנכריות היה חודר בחלקים המיוחדים והבדודים. אמנם ע"י השכחה הזאת של ההתפרטות נתרבה הבלבול והערבוב, לא רק התפילות המיוחדות וראויות לכל שבט שבט בפני עצמו בתקון העולם נתבלבלו, כי אם כל ערכי החיים, הפנימיים והחיצוניים, כל צביוניהם של ההרגשות, הלמודים, המנהגים וההדרכות, שכל אחד מהם במקומו הוא מוסיף תקון אור וחיים מתאים עם הלך הנפש השבטית ובונה את עולמו, והוא לפעמים מעכר וסותר בנין בהיותו מלוּפף בסדרים שאינם מענינו. אמנם כל זה מסבב רק צרה ויגון ארעי, אבל בפנימיות החיים חיה היא הנשמה הכללית שנתעוררה הרבה ע"י מחית הקוים הפרטיים, ואם הנעם והסדור נתמעט ומרירות ויסורין רוחניים וגשמיים מתחברים עם כל מעשינו, בכל זה "אע"פ שמיצר ומימר לי דודי לי ובין שדי ילין". ומתוך האחדות הבלולה, המלאה ערבוב וחסרון סדור, יצא לאור תכן חיים מתוקן ומסודר, שיגלה ויראה בהופעת אור חיים של גאולה וישועה, וישראל ישוב על מכונו וכח שבטיו ישוב אליו באחדות הרמונית, ועוד תעבורנה הצאן על ידי מונה, ומזבח ד' ההרוס יבנה עוד הפעם על ידי שנים עשר אבנים, "כשנים עשר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ד' אליו לאמר ישראל יהיה שמך", על ידי אליהו מלאך הברית, אשר מאז נקרא על ידי קנאתו "ד' הוא האלהים" הולך הוא ועובד עבודת השלום להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, על ידי אור רזי תורה העליונים ההולך ושוטף בכנסת ישראל ומתפלש בכל מעבדיה, עסקנותה, ספריותיה, תקוותיה ועבודותיה, המתראים בצורות שונות, מקדש ומחול, מבנין וגם מהירוס, אמנם כולם כאחד עסוקים בבנין הפנימי והחיצוני, הפרטי והכללי, למעלה למעלה מחוג הכרתם של כל הפועלים והעובדים עצמם וגבוה הרבה יותר מכל מטרותיהם המצומצמות, רק בעצת ד' אשר יעץ לתת לעמו אחרית ותקוה. "באחרית הימים תתבוננו בה בינה".

9. חיים נחמן ביאליק (תחיית הספרדים, תרפ"ז):

אין אני חושב זאת לאסון שעם ישראל מתחלק לשבטים. אנו יודעים כי מאז ומעולם היינו מחולקים לשנים-עשר שבטים. לאילן שלנו היו הרבה ענפים והם נשאו הרבה פירות, וטוב לאילן שענפיו מרובים. אבל במה דברים אמורים, אם גם שרשיו מרובים, ולפיכך חושב אני לחסרון גדול, אילו לא היינו מרובי פרצופים כל-כך והיה לנו רק פרצוף אחד. מובן, שצריכה להיות נשמה אחת ולב אחד, אבל ככל אשר ירבו אברינו וענפיו כן יגבר כוחנו, ולא הייתי רוצה כלל וכלל שיבטל לא רק אחד מששים, אלא אפילו אחד מאלף מהאומה; להפך, כל אחד יחיה על פי דרכו ועל פי רוחו, וכל ענף ישא את פריו, אבל על כל הענפים להתחבר לגזע אחד...